

PROIECTUL DE CERCETARE INTERNAȚIONALĂ PRIVIND STUDIUL VALORILOR EUROPENE

**MĂLINA VOICU
BOGDAN VOICU**

Acest articol își propune o prezentare succintă a cercetării Studiul Valorilor Europene (European Values Study – EVS), realizată începând cu 1993 și în România, de către Institutul de Cercetare a Calității Vieții, punând accentul pe premisele teoretice care au stat la baza investigării valorilor, în cadrul acestei cercetări. Lucrarea este organizată în trei părți. O primă parte prezintă pe scurt proiectul de cercetare intitulat Studiul Valorilor Europene, insistând asupra istoricului său, cu trimiteri la participarea românească și la disponibilitatea datelor produse. Următoarele secțiuni se concentrează asupra premiselor teoretice ale proiectului. Mai întâi ne oprim asupra definiției noțiunii de valoare, iar în ultima parte prezentăm polaritățile valorice importante, în științele sociale, care fundamentează modul de structurare a cercetărilor din cadrul EVS.

STUDIUL VALORILOR EUROPENE

La începutul anilor '80, un grup de cercetători din Vestul Europei și-a propus să investigheze asemănările și diferențele existente în orientările valorice ale populației, din țările care constituiau în acel moment Comunitatea Europeană, atât din perspectivă transversală – vizând comparația între țări, cât și din perspectivă longitudinală – vizând comparația în timp. Treptat, studiul și-a extins aria și au fost incluse mai multe state Europene, precum și țări din America, Asia și Africa. După căderea blocului comunist, la începutul anilor '90, cercetarea a fost realizată și în țările din Estul Europei, oferind posibilitatea analizei comparative a diferențelor și similarităților valorice ale europenilor din Est și din Vest. În România, prima cercetare (anchetă pe bază de chestionar) inclusă în acest ciclu a fost făcută în 1993, iar un al doilea val a fost realizat în 1999, studiul permițând și analiza dinamicii orientărilor de valoare ale populației României, în decursul perioadei de tranziție.

Inițiativa realizării unei cercetări, care să investigheze valorile împărtășite de către populația diferitelor țări europene, din perspectivă comparativă, a apărut în anul 1978, când a luat ființă Grupul de Studiu al Sistemelor de Valori Europene. Obiectivul inițial a fost compararea sistemelor de valori, la care aderă cei care locuiesc în statele Comunității Europene. Un alt obiectiv a fost analiza evoluției în timp a orientărilor valorice, împărtășite de către populația europeană. Instrumentul

utilizat pentru investigarea valorilor a fost ancheta pe bază de chestionar, acesta incluzând un număr crescut de itemi referitori la atitudini și comportamente, care să permită studierea valorilor. Pentru toate țările care au participat la cercetare, itemii incluși în chestionare au fost similari, încercând să se realizeze o comparabilitate cât mai crescută între datele culese în țări diferite. Valorile investigate de chestionar vizau orientarea populației în sfere precum: religia, politica, munca, viața de familie, relațiile sociale, relațiile sexuale etc. O atenție sporită a fost acordată valorilor religioase, unul dintre obiectivele declarate ale cercetării fiind compararea valorilor religioase între diferitele țări europene, precum și analiza longitudinală a evoluției acestora. Numele generic sub care s-a desfășurat și se desfășoară această cercetare este Studiul Valorilor Europene – *European Values Study* (EVS).

Metoda pentru care s-a optat a fost ancheta pe bază de chestionar, urmând a fi realizate sondaje, reprezentative la nivel național, în fiecare dintre țările / regiunile participante. Inițial au fost incluse statele membre ale Comunității Europene, la care s-au adăugat și alte câteva state vest-europene necomunitare. *Primul val* (1981) a cuprins 12 țări: Franța, Marea Britanie, Germania de Vest, Italia, Spania, Olanda, Danemarca, Norvegia, Suedia, Irlanda și Irlanda de Nord, Islanda. Baza de date culese cu acest prilej este publică, fiind depozitată la arhiva de date sociale din Amsterdam (www.niwi.nl).

Un al doilea val de investigații a avut loc în 1990 și în 1991, și a cuprins un număr mult mai mare de țări europene, la statele incluse în primul val adăugându-se statele central și est europene. Obiectivele acestuia au vizat compararea valorilor la care aderă locuitorii diferitelor state europene, dar și realizarea de comparații, în timp, între datele culese în 1990 și cele culese în 1981, cu scopul de a urmări evoluția orientărilor valorice. România a fost și ea inclusă în acest val al investigațiilor, cercetarea desfășurându-se însă cu întârziere, abia în 1993. ICCV a realizat cu acea ocazie un sondaj reprezentativ la nivel național incluzând un număr de 1103 interviuri. Baza de date pentru România este disponibilă la RODA. Baza de date incluzând toate țările investigate este publică și poate fi regăsită tot la arhiva de date din Amsterdam.

Chestionarul utilizat în cadrul EVS a fost aplicat și în Statele Unite ale Americii și Canada, sub coordonarea lui Ronald Inglehart, atât în 1981, cât și în 1990. Tot Inglehart a inițiat proiectul *World Values Survey* (Cercetarea Valorilor Lumii) în cadrul căruia s-a realizat aplicarea unei părți semnificative a chestionarului EVS în țări ne-europene, cum ar fi cazul celor din America de Sud sau din Asia. WVS a fost repetată în 1995 (1997 în România).

Cel de-al treilea val al cercetării s-a desfășurat între 1999 și 2000 și a inclus un număr de 33 de state europene, adică cea mai mare parte a țărilor din Europa, cu excepția Elveției, Norvegiei, a câtorva state din fosta Iugoslavie și din fosta URSS. Au fost vizate, și în acest caz, comparația transversală, inter-culturală și longitudinală, de această dată fiind disponibile date pentru o perioadă de timp de

aproape 20 de ani. România a fost prezentă din nou între țările investigate. Culegerea datelor, realizată în iunie 1999 de către ICCV, a depășit de această dată problemele financiare și s-a realizat simultan cu majoritatea țărilor europene. Baza de date produsă cu acest prilej conține 1146 de cazuri, nefiind disponibilă încă publicului, până la publicarea principalelor analize de către echipa internațională de cercetare. Tabele cu frecvențe pentru fiecare țară în parte au fost publicate în Loek Halman (2001). După publicarea principalelor analize pe care le fundamentează, datele urmează a deveni publice, fiind depuse la arhiva centrală de date din Köln (*Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung* – www.za.uni-koeln.de).

În toate cele trei valuri în care s-a desfășurat cercetarea, investigația a avut loc pe eșantioane, care au inclus populația de peste 18 ani a țărilor respective, eșantioanele fiind de regulă probabiliste, sau, în câteva cazuri, pe cote. În toate cele trei anchete, chestionarul a cuprins o serie de itemi comuni cu investigațiile anterioare, care să permită comparațiile longitudinale.

Pentru ancheta din 1999, chestionarele au inclus un set de itemi, aplicați în mod obligatoriu în toate țările participante, un set de itemi opționali – a căror introducere în chestionar a fost la latitudinea fiecărei echipe de cercetători în parte, însă și-au menținut caracterul comun – și un ultim set de itemi specifici fiecărei țări în parte, aplicați numai în țara respectivă.

În timp, EVS a devenit una dintre cele mai importante surse de date comparative la nivel european. Echipa de cercetare reprezintă interese academice variate, ale cercetătorilor din întreg spațiul european. Caracterul public al datelor permite accesul aproape nelimitat, cu un ușor decalaj în timp, datorat în bună parte și nevoii de a oferi bazelor de date un format care să faciliteze consultarea și analiza. Valul al treilea al cercetării a beneficiat, din acest punct de vedere, de suportul logistic a două dintre cele mai importante arhive de date sociale din Europa: ZA (*Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung* – Köln) și NIWI (*Netherlands Institute for Scientific Information Services* – Amsterdam). Începând cu 1999, grupul de coordonare al studiului a dezvoltat o pagină de Internet a cercetării: <http://www.uvt.nl/evs>. Găzduită de serverul Universității din Tilburg, aceasta conține, între altele, istoricul cercetării, câteva hărți comparative ale valorilor la nivel european, chestionarele pentru fiecare dintre cele trei valuri ale anchetei, ca și o listă a publicațiilor din întreaga lume, bazate pe datele acumulate de către EVS.

Principalele orientări valorice investigate, în toate cele trei valuri, vizează viața de familie, munca și organizarea muncii, valorile religioase, orientarea politică, reprezentări ale statului și justiția socială, toleranța și încrederea, raporturile dintre sexe, atitudinea față de protecția mediului etc. Liniile directoare ale structurării chestionarelor pentru investigarea acestor subiecte decurg din modul de definire al valorilor sociale și al orientărilor de valoare, ca și din principalele polarități axiologice din cultura europeană, existente în literatura contemporană din științele sociale.

CONCEPTUL DE VALOARE

Definirea conceptului de valoare a stârnit mereu dificultăți. Una dintre cauze o constituie sensurile diferite, atribuite noțiunii de valoare în alte discipline. În estetică sau filozofie, conceptul are o conotație normativă, valorile fiind criterii pe baza cărora se face distincția între bine și rău, între frumos și urât (Ester, Halman, de Moor, 1994). Conotația normativă se păstrează și în cazul folosirii termenului „valoare” în limbajul cotidian. „Valoarea” trimite cu gândul la criterii care ajută să ne orientăm, la linii de demarcație între ceea ce este permis sau dezirabil din punct de vedere social și ceea ce nu este.

Științele sociale, care se ocupă de studiul valorilor, nu au ajuns la stabilirea unui consens în ceea ce privește definirea acestora. Așa cum arată van Deth și Scarbrough (1995), psihologia vede valoarea ca pe „o modalitate de orientare selectivă legată de preferințele, motivele, nevoile și atitudinile individuale” (pag. 22), în timp ce sociologia „leagă valoarea de norme, obiceiuri, ideologii” (pag. 23). Dezbaterea, cu privire la caracterul individual sau social al valorilor, rămâne în continuare deschisă între cele două științe.

Una dintre definițiile, care se bucură de o largă acceptare în sfera sociologiei, îi aparține lui Kluckhohn. Pentru acesta *valoarea reprezintă „o concepție, explicită sau implicită, distinctivă pentru un individ sau caracteristică pentru un grup, cu privire la ceea ce este dezirabil, care influențează selecția modurilor, mijloacelor și scopurilor disponibile ale acțiunii”* (1951, pag. 395). Adiacent noțiunii de valoare, autorul citat definește și noțiunea de *orientare valorică* în termeni de „concepție organizată și generalizată, influențând comportamentul, cu privire la natură, la locul omului în ea, la relațiile omului cu ceilalți și cu privire la dezirabil și indezirabil, așa cum pot fi acestea legate de mediu și de relațiile inter-umane” (pag. 411).

La rândul lor, van Deth și Scarbrough (1995), pornind de la definițiile date de către McLaughlin și Thomas și Znaniecki, conceptualizează noțiunea de valoare prin trei propoziții de bază: „valorile nu pot fi direct observate; valorile implică considerații morale; valorile sunt concepții despre ceea ce este dezirabil” (pag. 28). Prima propoziție enunță un fapt care are consecințe foarte importante asupra studierii valorilor, și anume că valorile nu pot fi observate de sine stătătoare, deoarece sunt incluse în altceva – în comportament, decizii, atitudini. Astfel, autorii arată că valorile pot fi conceptualizate separat, dar nu pot fi „văzute” separat. Din acest motiv, măsurarea valorilor în cadrul cercetării sociale ridică o serie de probleme. În plus, Deth și Scarbrough subliniază faptul că valorile nu constituie moduri de acțiune, ci principii care stau la baza acestora, orientându-le.

Milton Rokeach (1973) vorbește despre sistem de valori, propunând o teorie cu privire la valori și la modul în care acestea se constituie într-un sistem. Autorul definește valoarea ca pe o „credință de durată că o anumită cale sau un scop al existenței sunt de preferat, din punct de vedere social sau personal, față de o cale

sau un scop opuse” (pag. 5). Valorile nu există dispart, ci sunt înglobate în cadrul unui *sistem de valori*, care reprezintă o organizare de durată a credințelor cu privire la scopurile existenței și la modurile considerate dezirabile de atingere a acestora. În cadrul sistemului, fiecare valoare este orientată prioritar în funcție de celelalte valori, astfel că la un anumit moment dat o anumită valoare poate să fie prioritară. Schimbarea valorilor presupune reordonarea priorităților în cadrul sistemului valoric individual. Astfel că, sistemul de valori este „suficient de stabil ca să reflecte personalitatea individului”, însă și „suficient de instabil ca să permită rearanjări ale priorităților valorice, ca rezultat al schimbărilor survenite în cultură, societate, experiență personală” (pag. 11).

Această stabilitate crescută a sistemului de valori a individului se traduce în plan social prin persistența ridicată a orientărilor valorice, împărtășite la un moment dat de către membrii societății. Astfel că, după cum arată Inglehart (1990), schimbarea valorică la nivelul unei societăți apare atunci când cohortele tinere încep să înlocuiască în populație pe cele vârstnice. Practic, la nivel social, schimbarea valorică se produce mai degrabă prin înlocuirea generațiilor vârstnice cu cele mai tinere, decât prin modificarea valorilor pe care le împărtășesc indivizii.

Se impune realizarea unei delimitări conceptuale între valori și atitudini. Fishbein și Ajzen (1975) definesc *atitudinea* ca pe o „predispoziție învățată de a răspunde într-un mod consistent, favorabil sau defavorabil, cu privire la un anumit obiect” (pag.6). Diferențele dintre atitudini și valori pot fi surprinse atunci când ne oprim asupra câtorva *dimensiuni*: gradul de generalitate, stabilitatea în timp, locul în structura sistemelor cognitive și de personalitate. Spre deosebire de valori care se situează la un grad mare de generalitate, depășind obiectele și situațiile, atitudinile vizează obiecte, contexte specifice. O altă diferență între cele două concepte o constituie stabilitatea în timp. Valorile au un grad crescut de stabilitate în timp, sistemul valoric fiind suficient de stabil, în timp ce atitudinile sunt fluctuante, variază de la o situație la alta, fiind direct legate de obiectul / contextul respectiv. În plus, valorile ocupă un loc central, în cadrul sistemelor cognitive și de personalitate, în comparație cu atitudinile care le sunt subordonate.

Deși atitudinile sunt elemente subordonate valorilor în cadrul sistemului de personalitate, o anumită atitudine nu este în mod obligatoriu legată de o valoare specifică. Rokeach (1973) oferă un exemplu în acest sens. O atitudine favorabilă față de negri poate să fie legată de valoarea de egalitate sau de cea de milă. Deci, atitudinea nu indică în orice situație existența unei anumite valori. Acest lucru are o semnificație deosebită, în contextul unei cercetări de tip comparativ, în cadrul căreia, aceeași atitudine sau același grup de atitudini poate să indice prezența unor valori diferite în contexte sociale diferite (țări diferite).

Cu toate acestea, există o relație logică între anumite valori și atitudini (Rokeach, 1973), valorile dintr-un anumit domeniu fiind direct legate de atitudinile și comportamentele incluse în sfera respectivă. De exemplu, valorile religioase explică cel mai bine comportamentele religioase. Această legătură dintre atitudini

și valori are o importanță crescută, deoarece valorile pot fi conceptualizate separat, dar nu pot fi studiate separat. Practic, valorile reprezintă o „realitate latentă”, aflată în spatele faptelor direct observabile, care nu poate fi accesibilă studierii decât prin intermediul atitudinilor sau comportamentelor directe.

POLARITĂȚI VALORICE

Valorile sunt realități latente, ascunse, neobservabile, imposibil de măsurat direct. Ele există undeva, în interiorul ființei umane, manifestându-se prin atitudini diverse, în funcție de gradul lor de generalitate. Șovinismul, credința religioasă sau liberalismul, spre exemplu, reprezintă orientări complexe, care se manifestă în împrejurări multiple, fie determinând în mod fundamental comportamente, fie doar nuanțându-le. Problema măsurării lor devine astfel problema identificării comportamentelor și atitudinilor, relevante pentru sfera de influență a fiecărei valori în parte și măsurarea acestor atitudini și comportamente.

Chestiunea măsurării este complicată de nivelul de generalitate, de cuprinderea fiecărei valori în parte. Credința religioasă, ca realitate latentă, se manifestă prin credința că biserica oferă răspunsuri satisfăcătoare la problemele sociale, la întrebările ridicate de viața de familie, la nevoile morale și spirituale ale individului. La rândul său, tradiționalismul, orientare valorică mai largă, explică realități latente precum credința în explicația religioasă, neasumarea riscului, preferința pentru legitimarea acțiunilor prin apelul la ierarhiile de status înăscut etc.

Analizele din științele sociale au impus mai multe polarități valorice plasate la niveluri maxime de generalitate și relevante pentru întregul spațiu valoric. Printre cele mai importante se numără cele care opun modernismul tradiționalismului, postmodernismul modernismului și individualismul colectivismului.

Polaritatea modernism-tradiționalism a dominat lumea științifică la începutul și mai ales la mijlocul secolului XX, în primele decenii postbelice. Problemele privind transformarea societăților arhaice au devenit imediat o întrebare, despre cum poate fi stimulată creșterea în țările subdezvoltate, în sensul devenirii lor ca societăți, urmând fie modelul vest european, fie pe cel sovietic. Tradiționalismul a devenit o etichetă aplicată orientării valorice difuze, de maximă generalitate, dominantă în societățile tradiționale, promovând ordinea socială bazată pe statusul dobândit și prezervarea sa, pe credința deplină în autoritatea explicației religioase și respingerea experimentării modurilor noi de a face, prin legitimarea obișnuinței și a obiceiului, drept unică soluție la provocările și riscurile mediului exterior.

Tradiționalismul nu reprezintă însă o orientare valorică de sine stătătoare. El devine manifest cu precădere în societăți predominant agrare, cu o minimă diferențiere instituțională, dar suficient de complexe pentru a permite dezvoltarea unor relații ierarhice extrem de puternice. Societățile tradiționale sunt lumi în care

oamenii seamănă între ei, în care diviziunea muncii este una cu precădere sexuală, iar familia extinsă reprezintă unitatea principală de producție și decizie.

În termenii lui Weber, societatea tradițională este una a autorității tradiționale, spre deosebire de cea modernă, dominată de raționalitate. Modernitatea valorică reprezintă o tendință generală de a raționaliza acțiunile umane, de a decide în urma analizelor bazate pe experiențele trecute, dar și pe cunoașterea abstractă despre comportamentul și controlul mediului exterior. Așa cum sugerează Inkeles (1996), omul modern își planifică activitățile, acordă prioritate explicației științifice în fața celei tradițional-religioase, investește în educație și cunoaștere și este deschis la experiențe noi, fiind gata să își asume riscuri. În plus, el este predispus să participe la viața socială și să se implice în cea politică, cel puțin prin interesul manifestat față de modul de elaborare a deciziei politice. În planul organizării sociale, modernizarea presupune raționalizarea statului, birocratizarea lui prin dezvoltarea de sisteme expert, capabile să prevină și/sau să rezolve probleme de orice tip, cu care se confruntă colectivitatea. Diviziunea muncii se accentuează, urbanizarea și industrializarea sunt simultane, specializarea devine îngustă, iar pătrunderea femeilor pe piața muncii tinde să reducă diferențele dintre sexe.

Spre sfârșitul secolului XX, în societățile avansate din cultura vest-europeană (și nord-americană) începe să se structureze o a doua polaritate culturală¹ majoră, similară dihotomiei modernism-tradiționalism. Este vorba despre procesul de trecere de la modernism la postmodernism. Societatea în ansamblul ei se schimbă, din toate punctele de vedere: creșterea economică bazată pe progresul tehnologic modern determină, alături de o productivitate superioară a muncii și capacitatea de a produce o gamă mult mai variată de bunuri la costuri relativ scăzute, pe care majoritatea indivizilor/gospodăriilor și le pot permite. Pe de altă parte, nevoile de bază, legate în principal de hrană și siguranță personală, sunt satisfăcute, iar indivizii – socializați în astfel de medii securizate (Inglehart, 1971, 1990, 1997) încep să fie preocupați de realizarea unor nevoi superioare, incluzând aici autoexprimarea și autorealizarea. Afirmarea identităților individuale, importanța crescută acordată timpului liber și realizării unor stiluri de viață personale, generează o cerere pe piață pentru bunuri variate, nestandardizate, pentru servicii diferențiate. Producția de serie fordistă, dominantă în modernitate, intră în declin, fiind înlocuită de un mod de producție post-fordist, în care specializarea este una flexibilă, adaptată reacției rapide la stimulii pieței, iar organizarea muncii nu mai este una strict ierarhică, relațiile verticale fiind înlocuite de autonomie și relații pe orizontală, între compartimentele companiei. Creșterea masivă a cererii pentru

¹ Robert Bocoock (1996, p. 150–154) identifică două sensuri ale termenului de cultură care au influențat utilizarea acestuia în științele sociale: primul tratează cultura ca „un set de semnificații, valori, moduri de viață” împărtășite într-un spațiu social, în timp ce al doilea o definește în termeni de „practică culturală” generatoare de sensuri. Utilizăm aici cultura în primul sens menționat, apropiat de altfel de opțiunea principalelor repere teoretice invocate.

servicii conduce către o explozie a acestora, specifică noii societăți post-industriale, în care serviciile tind să ia locul industriei ca și sector dominant.

Din punct de vedere cultural, orientarea valorică majoră este către postmodernism, având în centru său postmaterialismul (Inglehart, 1997), tendință explicită de a acorda prioritate autoexprimării și calității vieții (p. 4). Se adaugă aici o atitudine de toleranță și de acceptare a diferențelor, punerea în discuție a beneficiilor și riscurilor modernității, în special a celor produse de însuși progresul tehnologic, fie ele de natură ecologică (poluarea) sau fizico-chimică (arma chimică și nucleară, compoziția alimentelor etc.).

Transformările dinspre tradiționalism spre modernitate și cea mai recentă, dinspre modernism către postmodernism sunt caracteristice în principal lumii vest-europene și nord-americane, însă procesele sunt similare și în celelalte societăți, care în general iau drept model al schimbării societățile vestice (Inkeles, 1996; Inglehart, 1997 etc.).

Atât modernizarea, cât și postmodernizarea marchează, între altele, o individualizare a societății, o importanță sporită acordată nevoilor individului în fața celor ale colectivității. Dihotomia individualism-colectivism reprezintă o treia opoziție importantă a valorilor aflate pe un nivel ridicat de generalitate. În termenii lui Schwartz (1992), individualismul presupune deschiderea la schimbare, autonomia individuală și orientarea către creșterea personală, în termeni de acumulare și putere. Colectivismul reprezintă o orientare difuză care acordă prioritate bunăstării comunității în fața celei individuale. Conservarea ordinii, cu accent pe securitate, tradiție și conformism, ca și depășirea interesului personal, implicând universalism și bunăvoință generalizată se constituie în dimensiuni ale colectivismului.

BIBLIOGRAFIE

1. Deth, Jan van, Scarbrough, Elinor, *The Concept of Value* în Jan van Deth, Elinor Scarbrough (coord.) – *The Impact of Values (Beliefs in Government, vol. 4)*, Oxford University Press, 1994.
2. Ester, Peter, Halman, Loek, Moor, Ruud de, *The Individualizing Society. Value Change in Europe and North America*, Tilburg University Press, 1994.
3. Fishbein, Martin, Ajzen, Icek, *Belief, Attitudes, Intention and Behaviour – An Introduction to Theory and Research*, Addison – Wesley Publishing Company, Massachusetts, 1975.
4. Halman, Loek, *The European Values Study: A Third Wave. Source book of the 1999/2000 European Values Study Surveys*, EVS, WORC, Tilburg University, 2001.
5. Inglehart, Ronald, *The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies*, în „American Political Science Review”, nr. 65 (p. 991–1017), 1971.
6. Inglehart, Ronald, *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton University Press, 1990.
7. Inglehart, Ronald, *Modernization and Post-Modernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, 1997.
8. Inkeles, Alex, *Making Man Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries*, „American Journal of Sociology”, vol. 75, nr. 2 (sept. 1969),

p. 208–225, reprodus și în Alex Inkeles și Masamichi Sasaki (editori), *Comparing Nations and Cultures. Readings in a Cross-Disciplinary Perspective*, Prentice Hall, p. 572–585, 1996 [1969].

9. Kluckhohn, Clyde, *Values and Value Orientations in the Theory of Action*, în Parsons, Talcott, Edward Shils (coord.) – *Toward a General theory of Action*, Harper & Row Publishers, New York, 1951.

10. Rokeach, Milton, *The Nature of Human Values*, The Free Press, New York, Collier Macmillan Publishers, London, 1973.

11. Schwartz, S. H., *Universals in the context and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*, în M.P. Zanna (ed.) *Advances in experimental social psychology*, Academic Press, New York, 1992.

12. Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalist*, București, Editura Humanitas, 1995 [1920].

13. Weber, Max, *Economy and Society*, University of California Press, Berkeley Los Angeles London, 1978 [1922].